

RYSZARD SAJKOWSKI

Olsztyn

ANTONIA MŁODSZA A SUKCESJA KALIGULI

Zadaniem poniższego artykułu jest przedstawienie ważnej postaci wczesnego pryncypatu jaką była Antonia zwana Młodszą oraz jej wpływu na sukcesję Kaliguli po śmierci cesarza Tyberiusza. W pierwszej części pragnę zaprezentować dzieje rodziny Druzusa Starszego ze szczególnym uwzględnieniem jego żony Antonii. Tutaj też zapoznamy się ze stosunkami między Kaligulą a jego babką. W dalszej kolejności spróbuję wykazać, iż Antonia przyczyniła się do upadku Sejana i tym samym uutorowała swojemu wnukowi drogę do tronu.

Antonia Młodsza była drugą córką Marka Antoniusza triumwira oraz Oktawii Młodszej, siostry Oktawiana zwanego Augustem¹. Z małżeństwa z Druzusem Starszym, synem Liwii Druzylli a bratem późniejszego pryncypsa Tyberiusza, Antonia posiadała trójkę dzieci. Do grona swoich krewnych mogła również zaliczyć grupę drobnych księżąt i królów ze Wschodu oraz Mauretanii, którzy panowali tam jako klienci Rzymu². W ciągu swojego długiego życia Antonia wielokrotnie doświadczała przeciwności losu. W 9 r. n.e. zginął w Germanii jej mąż Druzus Starszy³. Dziesięć lat później, w czasie inspekcji na Wschodzie, umarł w niewyjaśnionych okolicznościach jej najstarszy syn Germanik, ożeniony z wnuczką Augusta – Agyppiną Starszą⁴. Pozostawił on po sobie sześcioro dzieci. Drugi z synów Antonii – Klaudiusz – nie cieszył się zbyt dużym poważaniem i trudno byłoby oczekiwać, że w przyszłości zostanie cesarzem. Jedyna córka, Klaudia Liwilla po śmierci Gajusza Cezara, wnuka Augusta, wyszła za Druzusa Młodszego, syna Tyberiusza. Przyszłość pokazała, jak tragiczny był koniec tego związku. Nieszczęśliwie układały się też losy synowej i wnuków Antonii. Intrygi prefekta pretoriańców Lucjusza Eliusza Sejana oraz walka polityczna między Tyberiuszem a częścią senatorów, którzy skrywali się za plecami Agyppiny Młodszej doprowadziła do zguby tej ostatniej oraz jej najstarszych synów – Nerona i Druzusa⁵.

Są jednak pewne sygnały, które wskazują, że już za rządów następcy Augusta Antonia była otaczana czcią i obdarzana honorami. Przykładem może być tutaj inskrypcja z Ilium, gdzie mamy do czynienia z próbą ukazania Afrodyty jako

szczególnej opiekunki córki Antoniusza⁶. Wyraźniejsze przykłady czołowej pozycji Antonii wiążą się jednak dopiero wraz z upadkiem Sejana. Jest kilka przyczyn braku tych przykładów we wcześniejszym okresie. Jako pierwsza z nich nasuwa się tutaj niechęć Tyberiusza do wyróżniania kobiet szczególnymi honorami oraz odgrywania przez nie choćby marginalnej roli politycznej⁷. Obok tego należy dodać, iż w przeważającym okresie rządów tego pryncypsa, bo aż do 29 r. n.e., pierwszą matroną w państwie była Liwia – Julia Augusta, jako wdowa po Augustusie oraz matka panującego cesarza⁸. Niewykluczone, że o braku poważniejszych wyróżnień w dobie Tyberiusza zadecydowała również jej osobista skromność i ostrożność. Była ona bowiem postrzegana jako matka pretendenta do tronu cesarskiego Germanika, po jego śmierci zaś musiała wykazać wiele dyplomacji, aby nie dać się wciągnąć w rozgrywki między Agryppiną a Tyberiuszem⁹. Trudno też tutaj rozwikłać, czy to właśnie perswazja Antonii była przyczyną odrzucania przez jej najstarszego syna nadzwyczajnych honorów, zarówno w czasie prowadzonej pod jego dowództwem kampanii w Germanii¹⁰, jak i w okresie, kiedy przebywał w Aleksandrii¹¹. Nie można w tym przypadku wypowiadać zbyt zdecydowanych opinii, lecz taka ewentualność wydaje się prawdopodobna.

Z większą ilością zaszczytów przyznanych Antonii mamy do czynienia z chwilą wstąpienia na tron Kaliguli. Pozdrowił on swoją babkę jako Augustę, mianując zarazem kapłanką kultu założyciela pryncypatu (*sacerdoti divi Augusti*). Przyznał jej też jednorazowo wszystkie przywileje westalek oraz honory, jakimi cieszyła się Liwia Augusta¹². Po jej śmierci 1 maja 37 r. n.e. rocznica jej urodzin była uroczyste obchodzona jako dzień "*natali Antoniae Augustae*"¹³. Swetoniusz zaznacza jednak, że Antonia przez skromność nie używała tytułu Augusty¹⁴.

Tenże sam autor obarcza właśnie Kaligulę winą za śmierć córki triumwira twierdząc, że młody cesarz odmówił jej chwili rozmowy w cztery oczy bez obecności prefekta pretorianów Newiusza Sertoriusza Makrona. Swetoniusz przytacza też przykazy mówiące o tym, jakoby Antonia miała być otruta przez swojego wnuka, który miał także nie dopuścić do uroczystości pogrzebowych, a jedynie z dala przyglądał się płonącemu stosowi¹⁵. Autor *Żywotów Cezarów* oraz Kasjusz Dio w przeciwieństwie do Józefa Flawiusza podają, że Kaligula po przejęciu władzy nie stosował się do rad swojej babki, a co więcej, zachowywał się wobec niej bezczelnie, głosząc m.in. absolutny zakres swojej władzy oraz jej niezależność od jakichkolwiek ograniczeń¹⁶. Przytoczone tutaj przekazy budzą wiele wątpliwości. Według J.Gage wzmianka o śmierci Antonii zawarta w lokalnej *Fasti Ostienses* wskazuje na to, iż córka triumwira zmarła śmiercią naturalną i do ostatnich dni cieszyła się wielkim szacunkiem¹⁷. Podobnego zdania jest A.A. Barret, który ponadto zaznacza, że Antonia zmarła w okresie, kiedy panowała jeszcze euforia znamio-

nująca początek rządów Kaliguli i nowy władca nie mógł sobie pozwolić, bez szkody dla własnego wizerunku, na publiczne afronty wobec najbardziej wtedy szanowanej matrony w Rzymie. Zwraca także uwagę na to, iż po pogrzebie Tyberiusza jego następca wyjechał ze stolicy w celu zebrania i sprowadzenia do mauzoleum Augusta szczątków swojej matki Agryppiny Starszej oraz brata Nerona. To przedsięwzięcie zajęło Kaliguli znaczną część kwietnia, a co za tym idzie, skoro Antonia zmarła 1 maja, to mogłoby się wydawać, że nowy prynceps nie posiadał dostatecznej ilości czasu na dokuczenie swojej babci¹⁸. Jakkolwiek ten ostatni argument wydaje się najmniej przekonujący, albowiem trudno określić, ile potrzeba czasu, aby obrzydzić życie przeszło 70-letniej kobiecie, to poprzedzające go wywody wydają się godne uwagi. Kaligula, którego rządy są znane z okrucieństwa¹⁹, jest tutaj hurtowo oskarżany o wszystko, co miało miejsce w okresie jego pryncypatu. Tymczasem współczesny jemu Filon Aleksandryjski stwierdza, że zaburzenia umysłowe, które wystąpiły u Kaliguli i wywarły poważny wpływ na charakter jego rządów, miały dopiero miejsce po poważnej chorobie cesarza w październiku 37 r.²⁰ Na tej podstawie musimy odrzucić przekazy pisarzy z następnych stuleci, tj. Swetoniusza i Kasjusza Dio mówiące o złym traktowaniu przez Kaligulę swojej babki, a także o zapędach absolutystycznych młodego pryncypsa jeszcze za życia Antonii, jako skażone późniejszą tradycją, w której uległy przemieszeniu oraz zniekształceniu elementy sprzed i po październiku 37 r.

Pewne jednak informacje Swetoniusza dotyczące początkowego okresu rządów Kaliguli pozwalają nam na zrozumienie układu sił, jaki miał miejsce w otoczeniu nowego pryncypsa. Mianowicie wspomniane już tutaj spotkanie młodego cesarza z Antonią w obecności Makrona zdaje się wskazywać na wielką rolę następcy Sejana w pierwszych miesiącach władzy Kaliguli. Makron, który przy boku nowego cesarza miał m.in. stale czuwać nad jego właściwym zachowaniem oraz budować pozytywny obraz władcy w społeczeństwie, był świadom roli Antonii w obaleniu Sejana, rozumiał więc, że może być ona niebezpieczna. Wydaje się jednak, iż nie próbował przeciwdziałać nadaniu jej szczególnych honorów, pod warunkiem, że będą one pozbawione realnej władzy²¹.

Zastanówmy się obecnie nad tym, jaki wpływ na późniejsze rządy Kaliguli miał jego pobyt w domu Antonii. Nasuwa się tutaj kilka pytań, na które będziemy poszukiwali odpowiedzi. Pierwszym z nich jest kwestia wpływu córki Marka Antoniusza na sukcesję najmłodszego syna Germanika po śmierci Tyberiusza. Wymaga to z kolei postawienia problemu, czy Antonia, jak twierdzą Józef Flawiusz i Kasjusz Dio, doprowadziła do upadku Sejana. Jeżeli przyjęlibyśmy w tym przypadku odpowiedź twierdzącą, należy się zastanowić, jaka była rola samego Tyberiusza w interesujących nas wydarzeniach. Obraz panowania następcy Augusta pozostawiony nam przez autorów starożytnych aż nadto może świadczyć o

tym, że wdowa po Druzusie Starszym miała poważne powody do odczuwania wrogości wobec wszechwładnego prefekta pretorianów. Sejan był zamieszany w śmierć Germanika²², prześladował też jego żonę Agryppinę i starszych synów²³. W późniejszym czasie jego dążeniem stało się również doprowadzenie do zguby Kaliguli²⁴. Przy pomocy Liwilli, córki Antonii, spowodował otrucie syna Tyberiusza – Druzusa Młodszego²⁵. Sejan planował zatem usunięcie wszystkich męskich potomków Germanika oraz Tyberiusza i zajęcie opróżnionego tronu po śmierci starzejącego się cesarza. Pewne fragmenty jak i cele tej misternej gry musiały być znane Antonii. Ona też według wspomnianych przekazów poleciła swojej wyzwolenicy Cenis napisać do Tyberiusza list donoszący mu o knowaniach prefekta²⁶. Według Józefa Flawiusza doręczycielem tego pisma był niewolnik Pallas, późniejszy wszechwładny wyzwoleniec za rządów Klaudiusza²⁷. W swoim czasie znany badacz niemiecki C. Cichorius wysunął tezę, że o udziale Antonii w obaleniu Sejana świadczy również epigram Honestusa mówiący o “Auguście, która ocaliła cały świat”. Ową Augustą miała być w tym przypadku właśnie babka Kaliguli²⁸.

Udział Antonii w obaleniu Sejana jest akceptowany przez większość historyków²⁹. Wśród części badaczy odezwały się jednak głosy, które usiłowały umniejszyć lub też w ogóle zanegować jej rolę w pogrążeniu prefekta. A. Boddington przedstawiła pogląd, że w rzeczywistości nie było żadnego “spisku Sejana”, a jego obalenie to efekt działalności pewnych wpływowych grup, z ukrycia kierowanych przez Tyberiusza, który w osobie prefekta pragnął znaleźć kozła ofiarnego, rzekomo odpowiedzialnego za prześladowanie rodziny Germanika. Przy przyjęciu takiego scenariusza wydarzeń istnienie wspomnianego listu Antonii stałoby się wątpliwe. Cytowana badaczka twierdzi ponadto, że gdyby bratowa Tyberiusza istotnie odegrała znaczącą rolę w upadku Sejana, fakt ten byłby odnotowany we wspomnieniach Agryppiny Młodszej³⁰. Zasadniczo teoria A. Boddington, aczkolwiek ciekawa ze względu na zwrócenie uwagi na korzyści, jakie z upadku prefekta odniósł jego dotychczasowy cesarski protektor oraz pewne ugrupowania w senacie, nie wydaje się w całości słuszna. Historycznością spisku Sejana zajmę się w innym miejscu. Odnośnie zaś braku zaznaczenia interesujących nas wydarzeń w dzienniku córki Germanika to nie możemy mieć co do tego żadnej pewności. Zapiski Agryppiny Młodszej nie dotrwały do naszych czasów, zaś korzystający z nich autorzy starożytni czynili to w sposób przypadkowy³¹.

Również J. Nicols zwraca uwagę, że przekaz historyków o roli Antonii w upadku Sejana może rozmijać się z prawdą. Kładzie on nacisk na małżeńskie powiązania między rodziną Antonii a krewnymi i powinowatymi prefekta. Młodszy syn Antonii Klaudiusz ożenił się z krewną Sejana Elią Petyną, a jej córka Liwilla była jego kochanką z perspektywą na małżeństwo i wspólne panowanie. Również wśród dalszych krewnych obu stron występowały podobne związki.

Wspomniany badacz poddaje także w wątpliwość przekazy historyków mówiące o zaangażowaniu się córki Antoniusza w pogwałcenie prefekta. Podanie przez Józefa Flawiusza imienia niewolnika Antonii, będącego jej wysłannikiem do Tyberiusza, wydaje się być ukłonem wobec wszechwładnego wyzwoleńca na dworze Klaudiusza – Pallasa, którego brat Antoniusz Feliks był prokuratorem Judei i ożenił się z Druzyllą siostrą Agryppy II, przyjaciela i protektora Flawiusza. Także do przekazu Kasjusza Dio J. Nicols odnosi się krytycznie. Twierdzi, że jest on wynikiem tradycji związanej z Wespazjanem, który wiele zawdzięczał Antonii i był pod wpływem jej wyzwolenicy Cenis. W końcu zaś Augustą w epigramacie Honestusa ma być nie córka Antoniusza, lecz najprawdopodobniej Liwia, matka Tyberiusza Cezara³². Jakkolwiek z różnych względów można poddawać w wątpliwość wiarygodność przekazów Józefa Flawiusza i Kasjusza Dio oraz trafność identyfikacji Augusty Honestusa z Antonią, to właśnie istnienie wspólnych elementów w tych trzech źródłach, ich wzajemne uzupełnianie się, a także pewna powszechność tradycji mówiącej o roli córki Antoniusza w obaleniu Sejana, wskazują na prawdziwość owych informacji, przekazanych nam przez cytowanych autorów. Poruszona tu już sprawa małżeństw między członkami rodziny Antonii i Sejana wydaje się być mocno przeceniona. Krewni i powinowaci wszechwładnego prefekta pretorianów, wykorzystując ówczesną jego pozycję, dążyli do zawarcia takich małżeństw, które podniosły by ich prestiż społeczny. Koligacje z rodziną Antonii, będącej przecież córką Marka Antoniusza i Oktawii, siostry Augusta, a także bratową pryncypsa Tyberiusza, nadawały się ku temu jak najbardziej. Również sam prefekt musiał być zainteresowany popieraniem tego typu powiązań z domem cesarskim. Wola Antonii była w tym przypadku podporządkowana woli “przyjaciela” Sejana – Tyberiusza.

Najpoważniejszym jednak dowodem na udział córki Antoniusza w obaleniu prefekta jest logika późniejszych wydarzeń. Wydaje się, że Tyberiusz doświadczywszy wierności Antonii, doszedł do przekonania, iż będzie mógł liczyć na lojalność jej wychowanka – Kaliguli. Wezwał go też z Rzymu do siebie na Kapri. Tam syn Germanika znajdował się pod stałym nadzorem, który miał wykazać, czy nie żywi on jakiś żalów do starzejącego się cesarza³³. Stawką, o którą toczyła się tu gra było następstwo tronu po Tyberiuszu. Co prawda “samotnik z Kapri” miał własnego wnuka, syna Druzusa Młodszego – Tyberiusza Gemellusa, to jednak można przypuszczać, że wraz z popadnięciem w podejrzenie protektora chłopca Sejana, Tyberiusz coraz wyraźniej zaczął się przychylić ku następstwu Kaliguli. Różne względy przemawiały za sukcesją obydwu pretendentów³⁴. Wydaje się również, że plany dynastyczne starzejącego się pryncypsa w miarę upływu czasu ulegały różnym modyfikacjom. W pierwszych latach rządów Tyberiusza najbliższy sukcesji zdawał się być jego adoptowany syn Germanik, na którego korzyść można było

przytoczyć małżeństwo z wnuczką Augusta Agryppiną Starszą, zwycięstwa w Germanii oraz fakt, że był najstarszym wśród kandydatów do tronu. Po jego śmierci na czoło wysunął się naturalny syn Tyberiusza – Druzus Młodszy. Otrzymał on m.in. pełnią wcześniej przez Germanika godność kapłana rodu julijskiego - *flamen Augustalis*³⁵. W 21 r. n.e. pełnił z ojcem urząd konsula, natomiast rok później został współrządcą imperium poprzez uzyskanie władzy trybuńskiej³⁶. Tym samym oficjalnie został wyznaczony na następcę. Tę desygnację potwierdzają monety emitowane przez mennice centralne za rządów Tyberiusza, na których obok cesarza, Augusta i Liwii przedstawione są jedynie wizerunki Druzusa Młodszego i jego synów³⁷.

Wraz ze śmiercią w 23 r. Druzusa powróciła kwestia sukcesji potomstwa Germanika. Jednak intrygi Sejana, wyniosłość Agryppiny oraz niesnaski między Neronem i Druzusem przekreśliły szansę na osiągnięcie tronu przez starszych synów pogromcy Germanów³⁸. W roku 29 Agryppina wraz z Neronem musiała się udać na wygnanie, a Druzus zmarł w więzieniu na Palatynie cztery lata później³⁹. E.D. Salmon twierdził, że jeszcze za życia starszych synów Germanika właściwym następcą w oczach Tyberiusza był Gemellus a największą przeszkodą okazał się jego chłopięcy wiek. Dlatego też mocno już starzejący się cesarz oficjalnie wysunął Nerona i Druzusa, licząc na to, że uda mu się poprowadzić ster rządów do czasu, aż jego naturalny wnuk dorośnie⁴⁰.

Rzeczywistość była raczej inna. Należy sądzić, że Tyberiusz oddając pod opiekę senatu starszych synów Germanika istotnie poważnie traktował ich jako swoich naturalnych następców⁴¹. Potwierdza to m.in. nadanie Neronowi urzędu *flamen Augustalis*⁴², który jak pamiętamy pełnili przed nim Germanik, a później Druzus Starszy, spodziewani następcy Tyberiusza. Po usunięciu z życia publicznego Agryppiny i jej synów kwestia sukcesji uległa zawieszeniu. Wspólny konsulat Tyberiusza i Sejana w 31 r. należy traktować nie tylko jako szczyt potęgi prefekta pretorianów, ale jak wskazują R. Seager oraz A.A. Barret, może on być sygnałem, że cesarz sądził, iż w razie jego śmierci, prefekt przejmie kontrolę nad państwem i będzie ją sprawował do czasu objęcia rządów przez Kaligulę lub Gemellusa⁴³. Pogląd taki wydaje się przynajmniej uprawniony. W okresie swojej władzy cesarskiej Tyberiusz pełnił tylko trzy konsulaty. Pierwszy z nich, w całej zaś karierze trzeci z kolei, miał miejsce w roku 18 n.e. Kolegą w konsulacie pryncypsa był jego przybrany syn Germanik, opromieniony już zwycięstwami w Germanii, wówczas wysłany na Wschód z szerokimi pełnomocnictwami w celu uporządkowania spraw tej części imperium⁴⁴. Zakres owych uprawnień był prawdopodobnie taki sam, jakie posiadał w podobnej misji kilkanaście lat wcześniej adoptowany syn Augusta Gajusz Juliusz Cezar, przewidywany wówczas na następcę założyciela pryncypatu⁴⁵.

Drugi konsulat cesarski pełnił Tyberiusz w 21 r. wraz ze swym synem Druzusem. Po tym wspólnym urzędowaniu Druzus Młodszy został rok później dopuszczony do współdziałania w rządach poprzez nadanie mu *tribunicia potestas*. Ostatni swój konsulat, jak już to wcześniej zazaczyłem, pełnił Tyberiusz z Sejanem. Wydaje się więc, że prefekt mógł liczyć na to, iż formalnie zostanie dopuszczony do współrządów, mimo posiadania przez niego tylko statusu ekwity. Marek Wipsaniusz Agryppa również był ekwitą, a jednak otrzymał za Augusta władzę trybuńską w 18 oraz 13 roku p.n.e.⁴⁶. Na temat pozycji Sejana w tym okresie mówi też przekaz Tacyta o uchwale senatu z 28 roku n.e. odnośnie uczczenia Łaskawości (*Clementia*) oraz Przyjaźni (*Amicitia*) poprzez wystawienie ołtarza dedykowanego cesarzowi i prefektowi wraz z ich posagami⁴⁷. W Rzymie w sposób uroczysty był obchodzony dzień urodzin prefekta, w którym to oddawano szczególną cześć jego geniuszowi⁴⁸. Składano też przysięgi na Fortunę Sejana, w połączeniu z cesarską oraz z występującą samodzielnie⁴⁹.

O tych wszystkich faktach Tyberiusz wiedział i je tolerował. To przyzwolenie cesarza na szczególne objawy kultu wobec prefekta oraz coraz większą jego rolę polityczną, wynikało z przekonania, iż Sejan jest mu całkowicie oddany. Na gorliwość dowódcy pretorianów mógł też następcą Augusta zrzucić przed opinią publiczną winę za prześladowanie żony i synów Germanika⁵⁰. Trudno jednak przypuszczać, aby przeszło 70-letni władca zdecydował się na zniszczenie swojego dotychczasowego, wielokrotnie już wypróbowanego najbliższego sobie współpracownika, bez jego niewątpliwej winy. Tak doświadczony prynceps jak Tyberiusz, któremu obcy był pochopny tryb podejmowania decyzji, zapewne zdawał sobie sprawę, z jakim ryzykiem wiązało się powierzenie urzędu prefekta i faktycznie pośrednika między cesarzem a imperium, człowiekowi nowemu, niedostatecznie sprawdzonemu⁵¹. Niewątpliwie Sejan był osobą, której Tyberiusz ufał najbardziej. Kiedy jednak "samotnik z Kapri" zorientował się, że prefekt próbuje prowadzić własną grę, a nie jest tylko ślepym wykonawcą cesarskich rozkazów, podjął szereg ostrożnych działań, które w ostatecznym rachunku doprowadziły do zguby dotychczasowego współpracownika⁵².

Co prawda nie wydaje się prawdopodobne, aby Sejan pragnął sięgnąć po władzę najwyższą przed śmiercią Tyberiusza, lecz jego coraz bardziej zdecydowane zabiegi wokół formowania własnego stronnictwa oraz uzyskiwania nadzwyczajnych honorów musiały zacząć niepokoić starego pryncypsa. Charakterystyczny jest tutaj przekaz Swetoniusza o podarunkach Tyberiusza dla syryjskich legionów, które jako jedyne wśród swoich godeł sztandarowych nie umieściły wizerunków Sejana w szczytowym okresie jego znaczenia⁵³. Rzeczą jasną jest, że wzmiankowana tu praktyka odbywała się bez zgody cesarza, bowiem w przypadku jej istnienia, wszystkie legiony byłyby zobligowane do podporządkowania się

decyzji legalnej władzy. Takich samodzielnych posunięć Sejana musiało być więcej. W ten sposób prefekt przygotowywał się do przejścia pełnej władzy. Sejan starał się też być jedynym pośrednikiem między pryncypsem stale w tym okresie przebywającym na Kapri, a imperium⁵⁴.

Tyberiusz musiał jednak posiadać jakieś inne, niezależne od dowódcy pretorianów źródła informacji o tym, co się działo w owym czasie w Rzymie i prowincjach. Jednym z nich była bratowa cesarza – Antonia, w omawianym okresie najbliższa mu powinowata. Po śmierci Julii Augusty była ona najdostojniejszą matroną tamtych dni, a brak wyraźnych powiązań politycznych czynił jej osobę wiarygodną. Wydaje się, że nie było jakiegoś jednego listu wdowy po Druzusie Starszym do Tyberiusza, który by definitywnie załatwił jednocześnie sprawę Sejana i przeprowadzki Kaliguli na Kapri. Mamy tu zapewne do czynienia z całą serią przekazów i wzajemnych uzgodnień. Przedmiotem jednego z takich porozumień był właśnie wyjazd najmłodszego syna Germanika do cesarza i tym samym opuszczenie domu jego dotychczasowej opiekunki, które nastąpiło chyba po sierpniu 31 r.⁵⁵. Jest rzeczą bardziej niż prawdopodobną, że obok formalnego wezwania Kaliguli na Kapri, musiał być jakiś inny list Tyberiusza do Antonii, wyjaśniający powody podjęcia przez cesarza takiej decyzji. Niewykluczone, iż sprawa ta była przedmiotem wcześniejszych narad pryncypsa z bratową. Być może też to właśnie Antonia wystąpiła jako inicjatorka wysłania Kaliguli do Tyberiusza, gdzie młodzieniec mógł szybciej zaskarbić sobie życzliwość cesarza, niż cały czas przebywając w Rzymie. Jawi się ona nam jako gorąca orędowniczka interesów swojego wnuka, którego zdołała dotychczas uchronić od licznych podstępów ze strony Sejana. świadoma też była złowrogich następstw płynących ze wzrastającej potęgi dowódcy gwardii pretoriańskiej. O ile w przypadku śmierci Tyberiusza opieka prefekta nad 12-letnim Gemellusem mogła się wydawać rzeczą normalną, o tyle taka sama nad 19-letnim Kaligulą – sprawą problematyczną. Dobrze rozumiejący to Sejan pragnął zdyskredytować najmłodszego syna Germanika w oczach Tyberiusza, oraz opinii publicznej⁵⁶. Te niebezpieczne zabiegi prefekta wywołały interwencję Antonii. Był nią ów list, o którym wspominają Józef Flawiusz i Kasjusz Dio. Trudno jednak dokładnie określić, czy nadszedł on już po przybyciu Kaliguli na Kapri, czy też kiedy młodzieniec przebywał jeszcze w Rzymie. Niezależnie od tego zawarte w nim dowody spełniły swoją rolę. Tyberiusz stał się podejrzliwszy wobec swojego współpracownika i prawdopodobnie już wtedy postanowił go zgubić. W kilka dni po upadku Sejana jego była żona Apikata wysłała do cesarza pismo, w którym oskarżyła niedawnego męża o otrucie w 23 r. syna Tyberiusza – Druzusa Młodszego. Prefekt miał dokonać tej zbrodni wspólnie z żoną Druzusa Klaudią Liwillą jako swoją kochanką, której miał obiecywać małżeństwo i wspólne panowanie⁵⁷.

Te informacje były dla sukcesji Kaliguli sprawą zasadniczą. Z jednej strony nieodwołalnie pognębiały prefekta w oczach cesarza, z drugiej zaś rzucały cień na legalne pochodzenie Gemellusa jako syna niewiernej Liwilli i to bez względu na to, czy rewelacje Apikaty były prawdziwe⁵⁸. Zatrzymując się przez moment na osobie jedynej córki Antonii, trzeba stwierdzić, że jej udział w zabójstwie Druzusa nie jest przez wszystkich akceptowany⁵⁹. Kasjusz Dio wspomina, iż po przeprowadzonym śledztwie Tyberiusz powierzył losy Liwilli jej matce, co miał uczynić ze względu na szacunek jakim darzył swoją bratową. Według tego też przekazu kochanka Sejana została jednak później zgładzona⁶⁰. Jeżeli byśmy nawet odrzucili świadectwa historyków antycznych o udziale Klaudii Liwilli w otruciu Druzusa Młodszego to i tak ciążyła na niej choć część odpowiedzialności za prześladowania przez Sejana dzieci Germanika. Na początku 32 r. jej posągi zostały zniszczone a pamięć potępiona⁶¹.

Są dane, które wskazują, że Tyberiusz od dłuższego już czasu właśnie w Kaliguli upatrywał dziedzica tronu pryncpsów. Został on bowiem w 27 r. odebrany matce i zamieszkał w domu swojej prababki Julii Augusty⁶². Cesarz pragnął zapewne chociaż najmłodszego syna Germanika uchronić od wpływów wrogiej mu Agryppiny. Po usunięciu Sejana sprawa sukcesji została praktycznie przesądzona. Stan, jaki wówczas miał miejsce, można porównać do pierwszych lat rządów Tyberiusza, kiedy żyli jeszcze Germanik i Druzus Młodszy. Pomimo pozorów równości między nimi, jakie chciał stworzyć ich ojciec, pozycja Germanika jako sukcesora była silniejsza. Wynikała ona nie tylko z małżeństwa z wnuczką Augusta – Agryppiną Starszą, lecz również z jego sukcesów wojennych. Podobnie też panowanie Kaliguli było spełnieniem planów Augusta, który pragnął, aby w przyszłości na tronie zasiadł jego potomek zrodzony z Agryppiny. Dlatego też założyciel pryncypatu wymógł na Tyberiuszu usynowienie Germanika pomimo tego, iż posiadał on już własnego syna – Druzusa Młodszego⁶³. Być może istotę postanowienia Tyberiusza o prymacie Kaliguli oddaje wzmianka Tacyta dotycząca rozterek cesarza odnośnie wyboru następcy, przy desygnacji którego ostatecznie zdecydował się kierować względami na pamięć Augusta oraz przetrwanie imienia Cezarów⁶⁴. W takim wypadku Kaligula jako w prostej linii prawnuk założyciela pryncypatu miał większe szanse na objęcie rządów niż Gemellus. Prawdopodobnie też nowy prefekt pretorianów Sertoriusz Makron stosunkowo wcześniej stał się orędownikiem sprawy sukcesji syna Germanika, co w ówczesnej sytuacji było rzeczą bardzo ważną⁶⁵. Ostatecznie też Kaligula, pomimo wyznaczenia przez Tyberiusza obydwu swoich wnuków jako współrządców, po śmierci starego cesarza przejął całą władzę⁶⁶.

Ze wszystkich przedstawionych tu rozważań, pokonując trudności związane z niepełnością źródeł, jakimi dysponujemy, daje się odczytać pewien obraz.

Antonia Młodsza, jedna z najdostojniejszych matron pryncypatu Tyberiusza, jako jego bliska powinowata oraz osoba skromna i taktowna, zyskała wielki szacunek otoczenia i zaufanie cesarza. Jej wnuk, a zarazem wychowanek, najmłodszy syn Germanika – Kaligula – podobnie jak wcześniej jego matka oraz starsi bracia, staje się obiektem intryg Sejana, planującego przejęcie tronu po śmierci Tyberiusza. Zaniepokojona tymi poczynaniami Antonia, wysyła na Kapri list, obwiniający prefekta o przygotowanie spisku wymierzonego przeciwko cesarzowi. Oskarżenia te trafiają na właściwy moment. Tyberiusz również z innych źródeł otrzymuje alarmujące wieści o zabiegach Sejana dążącego do zwiększenia swojej władzy oraz otrzymywania szczególnych honorów. Następtwem listu bratowej cesarza jest z jednej strony baczniejsza obserwacja prefekta i w konsekwencji jego upadek, z drugiej natomiast życzliwszy stosunek Tyberiusza do Kaliguli. Po obaleniu Sejana, najmłodszy syn Germanika, pomimo istnienia drugiego pretendenta do tronu – Gemellusa – coraz wyraźniej wysuwa się na czoło. Kaligula też po śmierci Tyberiusza przejmuje całą władzę. W pierwszych dniach rządów, młody cesarz jest wspierany radami swojej babki, która jednak wkrótce umiera, do końca otaczana pełnym szacunkiem i czcią.

PRZYPISY

- 1 Tacitus, *Annales* IV 44. Zob. też Appian: *Bellum civile* V 273, 322 n., 399; Velleius Paterculus, *Historia Romana* II 78. Odnośnie ikonografii Antonii zob. K.P.Erhart: *A Portrait of Antonia Minor in the Fogg Art Museum and Its Iconographical Tradition*, "American Journal of Archeology" 82, 1978, 193-212.
- 2 Powiązania dynastyczne omawia A.A.Barret: *Caligula. The corruption of power*. New York 1990, 24 n.
- 3 Zob. Cassius Dio, *Historiae Romanae* LV 2.1; Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* V 5.1; Plinius Maior, *Naturalis Historia* VII 84; Suetonius, *Divus Claudius* 1.
- 4 Suetonius, *Tiberius* 39, 52; *Caligula* 1-2; Tac., *Ann.* II 69 nn.; *Vell. Pat.* II 130; Cass. Dio LVII 18.6 nn.
- 5 Zob. Suet., *Tib.* 53, 54; Tac., *Ann.* IV 67, V 3, 5; Cass. Dio LVIII 3.8 n.; *Vell. Pat.* II 130
- 6 *Inscriptiones Graecae ad Res Romanes Pertinentes*, t. IV 206 = H.Dessau: *Inscriptiones Latinae Selectae*, vol. 1-3. Berolini 1893-1916 (dalej ILS), nr 8787 = V.Ehrenberg, A.H.M.Jones: *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius*. Oxford 1955 (dalej EJ), nr 93
- 7 Por. Tac., *Ann.* I 14, 69, II 43, II 4, 64, IV 67, V 2, 5; Suet., *Tib.* 50, 51, 53, 61; Cass. Dio LII 12.4, LVIII 2.1, 22.5
- 8 Odnośnie kultu Julii Augusty za panowania Tyberiusza zob. G.Grether: *Livia and the Roman Imperial Cult*. "American Journal of Philology" (dalej AJP) 67, 1946, 233 nn.; W.H.Gross: *Julia Augusta. Untersuchungen zur Grundlegung einer Livia – Ikonographie*, Göttingen 1962 (*Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse* III 52), 43 nn.; F.S.Kleiner: *An extraordinary posthumous Honor for Livia*. "Athenaeum" 68, 1990, 508-514; R. Sajakowski: *Rozwój kultu cesarskiego za pryncypatu Tyberiusza*. "Meander" 46, 1991, 35 n.
- 9 Zob. B.Riposati: *Profil di donne nella storia di Tacito*, "Aevum" 45, 1971, 39 n.; R.Auguet: *Kaligula czyli władza w ręku dwudziestolatka*, tł. W. Gilewski. Warszawa 1990, 15, 22
- 10 Zob. Tac., *Ann.* II 22

- 11 Zob. *Select Papyri*, ed. A.S.Hunt, C.C.Edgar. London 1932-34, t.II, nr 211 = EJ 320
- 12 Cass. Dio LIX 3.4; Suet., Cal. 15. Zob. też R.R.Rosborough: *An Epigraphic Commentary on Suetonius' Life of Gaius Caligula*. Philadelphia 1920, dyss., 27; W. Trillmich: *Familienpropaganda der Kaiser Caligula und Claudius. Agrippina Maior und Antonia Augusta auf Münzen*, Berlin 1978 (*Antike Münzen und Geschnittene Steine VIII*), 104 n., 142, 162 nn.
- 13 Odnosnie daty śmierci Antonii zob. L.Vidman: *Fasti Ostienses*, *Rozprawy Ceskoslovenské Akademie Ved*, vol. 67, sect. 6, 1957, Ch 19 = E.M.Smallwood: *Documents Illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero*. Cambridge 1967 (dalej Small.), nr. 31. Uroczyste obchody dnia urodzin Antonii – *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berolini 1863 (dalej CIL), VI 2028 c = ILS 229 = Small. 3. Zob. też P. Herz: *Die Arvalakten des Jahres 38 n. Chr. Eine Quelle zur Geschichte Kaiser Caligulas*, "Bonner Jahrbücher" 181, 1981, 89 nn.
- 14 Zob. Suet., Claud. 11. Przyznane Antonii przez Kaligulę honory potwierdził oraz rozszerzył jej syn Klaudiusz, zob. Cass. Dio LX 5.1; Suet., Claud. 11; CIL VI 921 = ILS 222 = Small. 100; H.Mattingly, E.A.Sydenham: *The Roman Imperial Coinage*. London 1923/1968 (dalej RIC), t. I, s. 131, nr 80 oraz s. 132, nr 81; por. A.Banti, L.Simonetti: *Corpus Nummorum Romanorum*. Firenze 1972-1978 (dalej CNR), t. XI, 154 nn.; W.Trillmich: op. cit., 17 nn. 63 nn., 142 nn.
- 15 Suet., Cal. 23
- 16 Suet., Cal 29; Cass. Dio LIX 3.6; por. Iosephus, Ant. Iud. XVIII 236
- 17 J.Gagé: *Apollon romain: essai sur le culte d'Apollon et le développement du "ritus graecus" à Rome, des origines à Auguste*. Paris 1955, 643
- 18 A.A. Barret: op. cit., 62, por. R.Auguet: op. cit., 122
- 19 Odnosnie terroru za rządów Kaliguli zob. E.D.Salmon: *A history of the Roman World. From 30 B.C. to A.D. 138*. London 1970, 152; A.Garzetti: *From Tiberius to the Antonines. A History of the Roman Empire A.D. 14 - 192*, tr. J.R.Foster. London 1974, 91 nn. Zob. też A.A.Barret: op. cit., 91 nn., 213 nn., 242 nn.; R.Auguet, op. cit., 27 nn.
- 20 Philo, *Legatio ad Caium* 14; J.P.V.D.Balsdon: *The Principates of Tiberius and Gaius*. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II* 2, 1975, 92
- 21 Zob. A.A.Barret: op. cit., 61 n. Makron jako mentor i opiekun Kaliguli zob. Philo, *Leg. ad Cai.* 41-51
- 22 Tac., Ann. III 18; por. Suet., Tib. 52, Cal 3
- 23 Suet., Tib. 53, 54, Cal. 8, 30; Tac., Ann. IV 3, 12, 17, 41, 52-54, 59, 60, V 3, 4; Cass. Dio LVIII 3.8; por. Suet., Tib. 64, Cal. 7; Plin., Nat. Hist. VIII 145
- 24 Tac., Ann. VI 3
- 25 Tac., Ann. IV 3, 10-11; Suet., Tib. 62; Cass. Dio LVIII 11.6; por. Cass. Dio LVII 22.1 n. Zob. też E.Meise: *Untersuchungen zur Geschichte der Julisch-Claudischen Dynastie*, München 1969, *Vestigia* 10, 55 nn., 63 nn.
- 26 Cass. Dio LXVI 14. Funkcję Cenis jako sekretarki Antonii poświadcza również Swetoniusz: *Vesp.* 3
- 27 Ioseph., *Antiq.* XVIII 180 n.
- 28 Tekst epigramu zob. *Bulletin de Correspondence Hellenique* 26, 1902, 153 nn.; C.Cichorius: *Römische Studien*. Leipzig-Berlin 1922, 362 nn. (tam też uzasadnienie podanej tezy); J.Nichols: *Antonia and Sejanus*. "Historia" 24, 1975, 50. Za identyfikacją Antonii z Augustą w epigramacie *Honestusa* opowiedział się również G.W.Bowerstock: *Augustus and the Greek World*, Oxford 1965, przyp. 2 s.41 oraz R.Seager: *Tiberius*. London 1972, 216
- 29 Zob. F.B.Marsh: *The reign of Tiberius*. London 1931, 304, 309; R.S.Rogers: *Criminal Trials and Criminal Legislation under Tiberius*. Middletown 1935, 114; C.E.Smith: *Tiberius and the Roman Empire*. Baton Rouge 1942, 153; J.P.V.D.Balsdon, s.v. *Sejanus*, *The Oxford Classical Dictionary*, Ed. M.Cary. Oxford 1949, 822; W.Gollub: *Tiberius*. München 1959, 287; E.Kornemann: *Tiberius*. Stuttgart 1960, 191; E.D.Salmon: op. cit., 141; R.Seager: op. cit., 216; A.Garzetti: op. cit., 61; B.Levick: *Tiberius the politician*. London 1976, 173 n.; A.A.Barret: op. cit., 26 n.
- 30 A.Boddington: *Sejanus. Whose Conspiracy?*, *AJP* 84, 1963, 1-16, zwłaszcza 12 n. Zob. w podobnym tonie R.Syme: *Tacitus*. Oxford 1958, t.I, 406; R.Auguet: op. cit., 17n.
- 31 Podobnie sprawa wygląda ze znanym Swetoniuszowi dziennikiem Tyberiusza, na który jednak

- autor "Żywotów Cezarów" powołuje się tylko jeden raz. W owym przekazie następca Augusta wyjaśnia, iż zniszczył Sejana, ponieważ ten prześladował synów Germanika, zob. Tib. 61. Sądząc, że Tyberiusz miał tu na myśli Druzusa i przede wszystkim Kaligulę.
- 32 J.Nicols: op. cit., 48 nn.
- 33 Zob. Suet., Tib. 62, Cal. 10
- 34 Przekazy źródłowe odnośnie wyboru przez Tyberiusza następcy pomiędzy Kaligulą a Gemellusem zestawia E.Meise: op. cit. 53
- 35 Germanik został kapłanem kultu boskiego Augusta po śmierci założyciela pryncypatu, zob. Tac., Ann. II 83; CIL II 1517, 2039, 2198, VI 909 = ILS 176 = EJ 92, X 513 = ILS 178, 1415 = ILS 177, 5050, XI 4776, XIII 1036; EJ 94 a. Po śmierci Germanika na mocy uchwały senatu postanowiono, że nikt nie może sprawować godności flamen Augustalis kto by nie pochodził z rodu julijskiego, zob. Tac., Ann. II 83. Nowym kapłanem kultu boskiego Augusta został Druzus Młodszy: CIL XII 147=ILS 175
- 36 Konsulat Druzusa z Tyberiuszem: Tac., Ann. III 31; EJ s. 41; CNR, t. XI, 3 nn., 62 nn. Władza trybuńska Druzusa: Tac., Ann. III 56l; EJ s. 41
- 37 RIC, t. I, s. 106, nr 24, s. 107, nr 25 i 28; CNR, t. X, 271 nn., t. XI, 3 nn., 62 nn.; E.Meise: Der Sesterz des Drusus mit den Zwillingen und die Nachfolgepläne des Tiberius. "Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte" 16, 1966, 7-21
- 38 Odnośnie intryg Sejana mających na celu zapewnienie mu władzy cesarskiej zob. F.B.Marsh: op. cit., 304 nn.; E.Meise: Untersuchungen, 69 nn.; H.W.Bird: L.Aelius Seianus and his Political Significance. "Latomus" 28, 1969, 61-98; E.D.Salmon: op. cit., 137 nn.; R.Seager: op.cit., 180 nn.; A.Garzetti, op. cit., 51 nn.; por. B.Levick: op. cit., 148 nn. Charakterystyka Agryppiny Starszej: Tac., Ann. II 72, IV 12, 53, 54, V 2; Suet., Tib. 53; por. Vell. Pat. II 130
- 39 M.P.Charlesworth: The banishment of the elder Agrippina, "Classical Philology" 17, 1922, 260-261; W.Allen: The political atmosphere of the reign of Tiberius. "Transactions of the American Philological Association" 72, 1941, 1-25; B.Levick: op. cit., 165 nn.
- 40 E.D.Salmon: op.cit., 139, 144. W podobnym tonie, z dobrym naświetleniem sprawy sukcesji Druzusa, a w dalszej kolejności jego synów, w oparciu o źródła numizmatyczne por.E.Meise: Der Sesterz, 7 nn. W tym czasie żył już tylko jeden syn Druzusa Młodszeo - Tyberiusz Gemellus, Germanik zmarł prawdopodobnie wkrótce po swoim ojcu: Tac., Ann. IV 15; Vell. Pat. II 130
- 41 Tac., Ann. IV 13
- 42 CIL VI 913 = ILS 182 = EJ 36
- 44 R.Seager: op. cit., 215; A.A.Barret: op. cit., 26. Konsulat Sejana: Suet., Tib. 65; Tac., Ann. VI 8; CRN X, nr 464=EJ 50 a, nr 465; CIL VI 10213=ILS 6044=53; EJ 358a; zob. też Cass. Dio LVIII 4.3
- 44 E.Koestermann: Die Mission des Germanicus im Orient. "Historia" 7, 1958, 331 nn. Konsulat Germanika w 18 r.: Suet., Cal. 1; Tac., Ann. II 43; CIL XI 3303 = ILS 154 = EJ 101; EJ s. 41
- 45 Odnośnie pozycji Gajusa Cezara i jego misji na Wschodzie zob. Vell. Pat. II 96, 101, 102; Suet., Aug. 26, 64, Tib. 11-13, 23, Tac. Ann. I 3; Cass. Dio LIV 8.5, 18.1, LV 9.9, 10.18
- 46 R.Seager: op.cit., 214; B.Levick: op. cit., 171. Nadzwyczajna pozycja Marka Agryppy za Augusta: Cass. Dio LIV 11 n.; por. Vell. Pat. II 93, 96; Suet., Aug. 35, 63, Tib. 10, Cal. 23, Tac., Ann., I 3; EJ s. 36 n.
- 47 Tac., Ann. IV 74. Zob. też R.Sajkowski: op. cit., 40
- 48 Suet., Tib. 65; Cass. Dio LVIII 2.7. W 30 r. senatorowie uczcili wizerunek Sejana w taki sam sposób jak to uczynili z przedstawieniami cesarza - Cass. Dio LVIII 4.4
- 49 Cass. Dio LVIII 2.8, 6.2. R.Syme wskazuje, iż prefekt mógł się wzorować na Fortunie Marka Agryppy, podobnie jak on "człowieka nowego", zob. Seianus on the Aventine. "Hermes" 84, 1966, 260
- 50 Suet., Tib. 61
- 51 Zob. przykłady charakterystyk Tyberiusza: E.Kornemann: op. cit., 224 nn.; S.G.Daitz: Tacitus' technique of character portrayal, AJP 81, 1960, 36 n.; U.Knoche: Zur Beurteilung des Kaisers Tiberius durch Tacitus. "Gymnasium" 70, 1963, 211 nn.; H.Hoffman: Morum tempora diversa. Charakterwandel bei Tacitus, "Gymnasium" 75, 1968, 225 nn.
- 52 R.Seager: op. cit., 217

- 53 Suet., Tib. 48
- 54 A.Garzetti: op. cit., 58
- 55 Odnosnie daty zob. A.A.Barret: op.cit., 27. Innego zdania są R.Seager: op. cit., 216 oraz B.Levick: op. cit., 175, którzy przyjmują, że Kaligula przybył na Kapri po sierpniu 30 r.
- 56 F.B.Marsh: op. cit., 305; B.Levick: op. cit., 174
- 57 Cass. Dio LVIII 11.6; Suet., Tib. 62; Tac., Ann. IV 3, 10-11; por. Cass. Dio LVII 22.1 n. Zob. R.S.Rogers:op. cit.119 nn.; R.Seager:op. cit.,181 nn.;por. J.P.V.D.Balsdon: The "murder" of Drusus, son of Tiberius "Classical Review" 65, 1951, 75; B.Levick: op. cit., 16
- 58 Suet., Tib. 62
- 59 W.Eisenhut: Der Tod des Tiberius – Sohnes Drusus."Museum Helveticum" 7, 1950, 123 nn.; D.Hennig: L.Aelius Seianus. Untersuchungen zur Regierung des Tiberius. München 1975, Vestigia 21, 38; por. R.Auguet: op. cit., 16
- 60 Cass. Dio LVIII 11.7
- 61 Tac., Ann. VI 2; B.Levick: op. cit., 178, przyp.151 s. 279
- 62 Suet. Cal. 10. Już w czasie pobytu na Kapri, a jeszcze przed upadkiem Sejana, Kaligula otrzymał godność pontyfika, co mogło oznaczać, że Tyberiusz widzi w nim swojego następcę, zob. Cass. Dio LVIII 7.4, 8.1; Suet., Cal. 12
- 63 Tac., Ann. I 3, IV 57, XII 25; Cass. Dio LV 13.2; Suet., Tib. 15, Cal. 4, Claud. 2
- 64 Tac., Ann. VI 44
- 65 F. de Visscher: La politique dynastique sous le règne de Tibère. W: Synteleia Arangio-Ruiz. Naples 1964, t. I, 54 nn.
- 66 A.Garzetti: op. cit., 80 nn.; A.A.Barret; op. cit., 50 nn.

ANTONIA MINOR AND THE SUCCESSION OF CALIGULA

Summary

A.Boddington and J.Nicols suggests that Antonia did not provide Tiberius with the critical information about the intentions of Sejanus. It is not true. Sejanus wanted to be established as the guardian of Gemellus and Caligula would have to be removed sooner or later. He was plotting some move against Caligula. Antonia desire to protect her grandson' interests. She sent Tiberius an important letter about Sejanus, though there was no lack of other informers. Antonia played an grand role in the downfall of Sejanus and the succession of Caligula.